

МЕХАНІЗМ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ВІЙНОЮ, У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

MECHANISM FOR COMPENSATION OF DAMAGES CAUSED BY WAR IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY OF STATES: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

Барабаш О.О., д.ю.н., професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії актуальних проблем
правозастосовної та правоохоронної діяльності
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності

Львівський державний університет внутрішніх справ

orcid.org/0000-0003-2666-9696

Scopus Author ID: 57194699372

Статтю присвячено філософсько-теоретичному та історико-правовому осмисленню механізму відшкодування шкоди, заподіяної війною, у системі міжнародно-правової відповідальності держав. Вихідною методологічною позицією дослідження є розуміння війни не як ізольованого міжнародно-протиправного акту, а як триваючого правового стану, що породжує множинні порушення імперативних норм міжнародного права та формує особливу конфігурацію відповідальності держави-агресора. В цьому аспекті відшкодування шкоди розглядається не лише як фінансово-компенсаційний інструмент, а як самостійний інститут публічного міжнародного права, що має на меті відновлення порушеного міжнародного правопорядку.

Разом з тим, у статті здійснено аналіз еволюції доктринальних підходів до репарацій і контрибуцій у міжнародному праві, починаючи з періоду легітимації війни як засобу державної політики і завершуючи формуванням заборони агресії як норми «*jus cogens*». Особливу увагу авторки зосереджено на історичному досвіді повоєнних врегулювань, який істотно вплинув на зміну уявлень про юридичну природу шкоди, завданої війною, та обов'язок її відшкодування. У цьому зв'язку обґрунтовується теза про поступовий відхід від каральної логіки репарацій на користь відновлювальної моделі відповідальності, що відповідає сучасним уявленням про публічні інтереси міжнародного співтовариства.

Значну частину роботи приділено аналізу практики Міжнародного Суду ООН як джерела конкретизації змісту міжнародно-правової відповідальності держав за застосування сили та порушення норм міжнародного гуманітарного права. Розкрито системне значення принципу повної репарації, сформульованого у ранній міжнародній юриспруденції, а також показано обмеженість судового механізму у частині визначення конкретних форм і обсягів відшкодування шкоди. У теоретичному вимірі наведено дає можливість обґрунтувати необхідність доповнення судової моделі іншими інституційними формами реалізації репараційних зобов'язань.

Авторка доводить, що сучасний механізм відшкодування шкоди, заподіяної війною, має розглядатися як багаторівнева правова система, у межах якої держава зберігає статус основного носія міжнародної відповідальності, тоді як індивіди та соціальні спільноти поступово набувають значення безпосередніх бенефіціарів репарацій. У цьому аспекті акцентується увага на нормативному розриві між визнанням відповідальності держави-агресора та фактичним забезпеченням відшкодування завданої шкоди.

Наприкінці зроблено висновок, що ефективний механізм відшкодування шкоди в умовах сучасних воєн має ґрунтуватися на поєднанні імперативності заборони агресії, принципу повної репарації та історично апробованих форм міжнародного примусу, адаптованих до сучасних реалій. Обґрунтовано, що осмислення історичного досвіду репарацій у поєднанні з теоретичними напрацюваннями міжнародно-правової доктрини створює основу для формування більш цілісної та ефективної системи міжнародної відповідальності держав.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність держав, відшкодування шкоди, війна, репарації, контрибуції, міжнародне гуманітарне право, історія міжнародного права, суверенітет держав, міжнародний правопорядок, агресія, людиноцентричний підхід.

The article is devoted to the philosophical, theoretical, historical, and legal understanding of the mechanism for compensating for damage caused by war in the system of international legal responsibility of states. The starting methodological position of the study is to understand war not as an isolated internationally unlawful act, but as an ongoing legal situation that gives rise to multiple violations of peremptory norms of international law and forms a special configuration of the aggressor state's responsibility. In this regard, compensation for damage is considered not only as a financial compensation instrument, but as an independent institution of public international law aimed at restoring the violated international legal order.

At the same time, the article analyzes the evolution of doctrinal approaches to reparations and contributions in international law, starting with the period of legitimization of war as a means of state policy and ending with the formation of the prohibition of aggression as a norm of «*jus cogens*». The author focuses on the historical experience of post-war settlements, which significantly influenced the change in perceptions of the legal nature of war damage and the obligation to compensate for it. In this regard, the thesis of a gradual departure from the punitive logic of reparations in favor of a restorative model of responsibility, which corresponds to contemporary ideas about the public interests of the international community, is substantiated.

A significant part of the work is devoted to analyzing the practice of the UN International Court of Justice as a source for specifying the content of the international legal responsibility of states for the use of force and violations of international humanitarian law. The systemic significance of the principle of full reparation, formulated in early international jurisprudence, is revealed, and the limitations of the judicial mechanism in determining the specific forms and amounts of compensation for damage are shown. In theoretical terms, this makes it possible to justify the need to supplement the judicial model with other institutional forms of implementing reparation obligations.

The author argues that the modern mechanism for compensating for war damage should be viewed as a multi-level legal system within which the state retains its status as the primary bearer of international responsibility, while individuals and social communities gradually acquire the status of direct beneficiaries of reparations. In this regard, attention is focused on the normative gap between the recognition of the aggressor state's responsibility and the actual provision of compensation for the damage caused.

In conclusion, it is argued that an effective mechanism for compensation for damage in the context of modern warfare must be based on a combination of the imperative prohibition of aggression, the principle of full reparation, and historically proven forms of international coercion adapted to modern realities. It is argued that an understanding of the historical experience of reparations, combined with the theoretical developments of international legal doctrine, creates the basis for the formation of a more comprehensive and effective system of international state responsibility.

Key words: international legal responsibility of states, compensation for damage, war, reparations, contributions, international humanitarian law, history of international law, sovereignty of states, international legal order, aggression, human-centered approach.

Війна, попри формальну заборону агресії та широку систему норм міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), продовжує залишатися сферою, у якій право діє фрагментарно, постфактум і здебільшого декларативно. Більше того, міжнародне право визнає обов'язок держави-агресора відшкодувати завдану шкоду, однак, не володіє єдиним, примусовим і загальнообов'язковим механізмом реалізації цього обов'язку.

В той же час, історичний розвиток інституту репарацій свідчить про його внутрішню суперечливість. Контрибуції та репарації, які у різні історичні періоди застосовувалися як форма відшкодування шкоди, часто виконували не відновлювальну, а каральну чи політичну функцію, що, зрештою, призводило до нових конфліктів і підризу стабільності міжнародної системи. Відтак у доктрині міжнародного права досі існує очевидна напруга між ідеєю репарацій як *елементу справедливості* та їх використанням як *інструменту примусу*, що ставить під сумнів їх легітимність і відповідність принципам верховенства права на міжнародному рівні.

У теоретичній площині проблема загострюється через значне переважання державоцентричної парадигми міжнародної відповідальності. Класична доктрина виходить з того, що суб'єктом шкоди та її відшкодування є держава, тоді як фактичними носіями втрат унаслідок війни виступають індивіди, соціальні групи та локальні спільноти. Аналогічно, чинні механізми міжнародного судочинства здебільшого не спроможні охопити масовий характер воєнної шкоди, що зумовлює суттєву фрагментацію компенсаційних практик і вибірковість правового захисту.

Разом з тим, філософсько-правовий вимір проблеми полягає у відсутності єдиного розуміння природи відповідальності за шкоду, заподіяну війною. Чи слід розглядати її як форму цивільно-правової відповідальності держави, як особливий різновид міжнародно-правової санкції, чи як елемент відновлювальної («restorative») справедливості? Вбачається, кожен із названих підходів має власну логіку, але жоден із них не дає вичерпної відповіді на питання про співвідношення суверенітету, примусу та справедливості. Зрештою, відсутність узгодженої концептуальної основи призводить до нормативної невизначеності та ускладнює формування сталих механізмів відшкодування.

У сучасному контексті збройних конфліктів окреслена проблема набуває особливої актуальності: масштабні руйнування цивільної інфраструктури, екологічна шкода, порушення економічних і соціальних прав населення ставлять під сумнів здатність традиційних репараційних моделей відобразити реальний обсяг втрат. Водночас політизація питань відповідальності та відшкодування шкоди перетворює їх на предмет міжнародних переговорів, де правові аргументи нерідко поступаються геополітичним міркуванням. Саме тому виникає потреба у переосмисленні механізму відшкодування шкоди не як факультативного елемента післявоєнного врегулювання, а як структурної складової міжнародно-правової відповідальності держав, здатної забезпечити не лише формальне визнання порушень, але й реальне відновлення порушеного міжнародного правопорядку.

Отже, проблематика дослідження полягає, перш за все, у виявленні та теоретичному осмисленні глибинних суперечностей між історично сформованими моделями відшкодування шкоди, сучасними філософсько-правовими уявленнями про справедливість та чинними інститутами міжнародно-правової відповідальності держав.

Опрацювання досліджуваної проблеми у міжнародно-правовій доктрині засвідчує наявність стійкого наукового інтересу до питань репарацій, відповідальності держав та ефективності засобів правового захисту. Так, вітчизняні дослідники (зокрема, такі як: Д. Бараненко [1], Є. Вакуленко [2], І. Ветров [3], І. Гамула [3], Д. Крижанівський [4], В. Махінчук [5], І. Мішук [6], Н. Пинда [7], Я. Хме-

ленко [8] та ін.) у своїх працях переважно зосереджуються на питаннях міжнародно-правової відповідальності держави-агресора, співвідношенні репарацій з принципами суверенітету та верховенства права, а також на пошуку правових механізмів примусового виконання зобов'язань щодо компенсації завданих збитків. У центрі уваги української доктрини перебувають проблеми доказування шкоди, фіксації воєнних збитків, ролі міжнародних судових інституцій, а також імплементації норм МГП та міжнародного права прав людини у національну правову систему. Разом із тим, філософсько-історичний вимір відшкодування шкоди війною вітчизняними авторами здебільшого розглядається фрагментарно, як допоміжний елемент аналізу, що не завжди дозволяє вибудувати цілісне теоретичне бачення еволюції окресленого інституту.

Своєю чергою, зарубіжні дослідники (наприклад, А. Амір [9], К. Ферстман [10], Л. Моффетт [11], Й. Суботич [12]), приділяють значну увагу концептуальному переосмисленню репарацій у контексті сучасних збройних конфліктів, акцентуючи на пропорційності відшкодування, людиноцентричному та відновлювальному підходах, а також на проблемі «розриву засобів правового захисту» між визнанням міжнародно-правових порушень і реальним доступом потерпілих до компенсації. В той же час, у працях іноземних авторів відшкодування шкоди розглядається не лише як елемент міждержавної відповідальності, а і як складова перехідного правосуддя та міжнародної адвокації, що певною мірою відображає зміну міжнародного права від суто державоцентричної моделі до більш цілісної системи захисту публічних і приватних інтересів.

Метою статті є здійснення філософсько-теоретичного та історико-правового аналізу механізму відшкодування шкоди, заподіяної війною, у системі міжнародно-правової відповідальності держав, з метою виявлення закономірностей його еволюції, доктринальних суперечностей та концептуальних змін. Авторка прагне простежити, яким чином від морально-філософських уявлень про справедливість війни міжнародне право перейшло до юридично формалізованих моделей репарацій, а також оцінити, наскільки ці моделі відповідають сучасним викликам збройних конфліктів.

Перш за все, необхідно наголосити, що війна завжди була не лише випробуванням для державної організації та міжнародного правопорядку, але й граничною формою руйнування самої ідеї юридичної раціональності [13, с. 559]. Так, історія міжнародного права переконливо засвідчує, що механізм відшкодування шкоди, заподіяної війною, майже ніколи не був нейтральним інструментом [8, с. 139]. Він поставав то у формі контрибуцій переможеного, то у вигляді репарацій як санкції, то як елемент ширшого проєкту післявоєнного врегулювання, що мав на меті стабілізацію міжнародних відносин. Відтак відшкодування шкоди завжди перебувало на перетині права, політики та моралі [14, с. 372], що власне і зумовлювало його амбівалентну природу: з одного боку – як засобу відновлення порушених прав, з іншого – як інструменту перерозподілу відповідальності та влади у міжнародній системі [15, с. 579]. Принагідно зауважимо, що саме наведена суперечливість і зумовила тривалу еволюцію доктринальних підходів – від моральних концепцій справедливої війни до позитивістських моделей міжнародно-правової відповідальності держав.

Втім, станом на тепер, в умовах повномасштабної війни, що характеризується гібридністю та масштабністю шкоди, традиційні уявлення про репарації здаються значною мірою концептуально обмеженими. Очевидно, війна більше не завдає шкоди виключно державі як суб'єкту міжнародного права; вона безпосередньо вражає індивідів, соціальні спільноти, культурну спадщину та економічні основи суспільств. А тому питання відшкодування

шкоди набуває нового змісту, перетворюючись на маркер спроможності міжнародного права не лише фіксувати порушення, але й забезпечувати реальне відновлення порушеного правопорядку. У цьому контексті звернення до філософсько-теоретичних та історичних витоків механізму відшкодування шкоди є методологічною необхідністю для його переосмислення.

Історично, ще у працях античних мислителів, зокрема Аристотеля та Цицерона, простежується ідея війни як крайнього засобу, який, однак, не звільняє переможця від морального обов'язку відновлення порушеного порядку [16]. Хоча концепти філософів мали, в більшості, етико-філософський характер і не були інституціоналізовані у правових нормах, саме вони заклали підґрунтя для подальшого розвитку доктрини «справедливої війни» («bellum iustum»), у межах якої питання відшкодування шкоди поступово почало розглядатися як елемент повоєнної справедливості.

У середньовічній правовій думці, зокрема у працях Ф. Аквінського, відповідальність за наслідки війни пов'язувалася з легітимністю самої війни: шкода, завдана внаслідок «несправедливої війни», підлягала моральному, а згодом і правовому осуду [17]. В даному аспекті доцільно зазначити, що саме з цієї ідеї виростає пізніша доктринальна теза про обов'язок агресора компенсувати завдані збитки. Подальший якісний злам відбувся у ранньомодерний період, насамперед у працях Г. Гроція, який у відомій праці «*De iure belli ac pacis*» вперше системно обґрунтував юридичний характер відповідальності за шкоду, завдану війною, незалежно від того, чи йдеться про шкоду державі, чи приватним інтересам осіб [18]. Разом з тим, Гроцій прямо вказував, що держава не може «прикриватися» суверенітетом для уникнення обов'язку відшкодування неправомірно заподіяної шкоди, відтак закріпив основи персоніфікації державної відповідальності у міжнародному праві.

Аналогічно, у працях С. Пуфендорфа та Е. Ваттеля ідея репарацій після війни отримує більш позитивістське забарвлення. Ваттель, зокрема, підкреслював, що війна не анулює загальні принципи справедливості, а лише тимчасово змінює способи їх реалізації, що передбачає збереження обов'язку компенсації шкоди, завданої з порушенням законів ведення війни [19]. Саме у цей період формується розуміння війни як юридичного факту, який породжує не лише право на застосування сили, але й обов'язок нести відповідальність за її наслідки.

Слід звернути увагу, що філософсько-історичний злам у розумінні відшкодування шкоди війною пов'язаний із Вестфальською системою міжнародних відносин [20]. Власне, хоча Вестфальський мир 1648 року не містив розгорнутих положень щодо репарацій, він закріпив принцип суверенної рівності держав, що парадоксальним чином ускладнило питання відповідальності, оскільки суверенітет тривалий час трактувався як бар'єр для примусу до відшкодування.

Водночас уже в XVIII–XIX століттях практика укладення мирних договорів дедалі частіше включала положення про контрибуції та компенсації, що безумовно свідчить про поступову зміну політичних рішень у правові механізми [21]. Прикладом можемо назвати Віденський конгрес 1815 року, де питання матеріальних компенсацій розглядалося у контексті відновлення європейського балансу сил, а не виключно як покарання переможеної сторони.

Особливо показовим є досвід франко-пруської війни 1870–1871 років, за підсумками якої Франція була зобов'язана сплатити значну контрибуцію Німецькій імперії. Зазначений історичний факт свідчить про те, що репарації тривалий час мали характер політико-фінансового інструменту, а не правового засобу відновлення порушених прав. Саме критика наведеного підходу з боку

юристів-міжнародників кінця XIX – початку XX століття, зокрема Л. Оппенгейма, зумовила формування ідеї, що відшкодування шкоди має ґрунтуватися не на праві сильного, а на нормах міжнародного права [22].

У цьому контексті Гаазькі конференції миру 1899 та 1907 років стали переломним моментом, оскільки вперше кодифікували обов'язок держави відшкодовувати шкоду за порушення законів та звичаїв війни, що було закріплено у ст. 3 Гаазької конвенції IV 1907 року [23]. Доречно наголосити, що наведена норма є надзвичайно важливою з теоретичної точки зору, оскільки закріплює собою принцип об'єктивної відповідальності держави, незалежно від вини конкретних посадових осіб.

Цікаво, що подальший історичний розвиток механізму відшкодування шкоди нерозривно пов'язаний з досвідом Першої світової війни та Версальського договору 1919 року, який вперше запровадив концепцію репарацій як юридично оформленого обов'язку держави-агресора [24]. Хоча надмірний характер репараційних вимог до Німеччини згодом був підданий жорсткій критиці, зокрема Дж. Кейнсом [25], який вказував на їх деструктивний економічний і політичний ефект, саме Версальська система заклала ідею інституційного контролю за виконанням репараційних зобов'язань. Водночас, на наше переконання, слушною є позиція тих дослідників, які вважають, що проблема Версаль полягала не у самій ідеї відшкодування шкоди, а у відсутності пропорційності та людиноцентричного підходу [26].

Своєю чергою, Друга світова війна стала ще одним концептуальним зломом, оскільки питання відшкодування шкоди було вперше пов'язане з категоріями міжнародної кримінальної відповідальності та прав людини. Нюрнберзький трибунал, хоча і не розглядав безпосередньо питання репарацій, сформував принцип персональної відповідальності за агресію, що, відтак, вплинуло на розуміння відповідальності держави як похідної від протиправної поведінки її органів [27]. Післявоєнні репарації, в тому числі з виплатами Німеччини державам та окремим категоріям потерпілих, засвідчили поступовий перехід від суто міждержавного підходу до визнання прав індивідів на компенсацію, що пізніше було закріплено у міжнародному праві прав людини [28].

Філософсько-теоретичне осмислення наведених процесів знайшло своє відображення у працях Г. Кельзена, який наголошував, що відповідальність держави є юридичною фікцією, покликаною забезпечити ефективність міжнародного правопорядку, а не моральне покарання [цит. за 29]. Проте вбачається, неможливим повністю погодитися з кельзенівським нормативізмом, оскільки історичний досвід свідчить, що без етичного та людиноцентричного виміру механізм відшкодування шкоди війною втрачає свою відновлювальну функцію і перетворюється на інструмент політичного тиску.

Важливим є питання про співвідношення індивідуального та колективного вимірів відшкодування шкоди. Вочевидь, зарубіжний досвід свідчить про поступову інтеграцію людиноцентричних елементів у механізм репарацій, однак така інтеграція відбувається без належного теоретичного узгодження з класичною моделлю відповідальності держав. Як наслідок виникає певний конфлікт між державою як носієм відповідальності та індивідом як безпосереднім потерпілим. З теоретико-правової точки зору зазначена колізія не може бути усунена виключно шляхом розширення кола суб'єктів, на користь яких здійснюється компенсація, а потребує переосмислення самої системи відповідальності за війну як публічно-правового явища, що охоплює інтереси міжнародного співтовариства, держав і приватних осіб.

У контексті теоретико-правового аналізу механізму відшкодування шкоди, заподіяної війною, вагоме значення має судово-практика Міжнародного Суду ООН (далі – Суд

Справедливості ЄС, Суд), що відіграє системоутворювальну роль у конкретизації змісту міжнародно-правової відповідальності держав. Зокрема, судова юриспруденція Суду демонструє поступову еволюцію від стриманого, формально-декларативного підходу до відповідальності держав до більш змістовного розуміння репарації як обов'язкового юридичного наслідку міжнародно-протиправного діяння, у тому числі пов'язаного із застосуванням сили.

Базовим прецедентом для подальшого аналізу є рішення у справі «Factory at Chorzów» [30], яке, попри те, що було ухвалене Постійною палатою міжнародного правосуддя, зберігає доктринальне значення і для сучасної практики Міжнародного Суду ООН. Саме у цій справі було сформульовано фундаментальний принцип повної репарації, відповідно до якого відповідальність держави полягає в усуненні всіх наслідків протиправного акту шляхом реституції або, якщо вона є неможливою, компенсації. У теоретичному вимірі наведений підхід заклав основи для розуміння відшкодування шкоди не як санкції, а як юридичного механізму відновлення порушеного правового стану, що згодом було інтегровано в доктрину міжнародної відповідальності держав.

Подальший розвиток судової практики Суду Справедливості ЄС свідчить про певну обережність Суду у справах, безпосередньо пов'язаних із війною та застосуванням сили, що зумовлено як юрисдикційними обмеженнями, так і політичною «чутливістю» відповідних спорів. В той же час, Суд послідовно підтверджує, що порушення заборони застосування сили та норм МГП зумовлює міжнародно-правову відповідальність, невід'ємним елементом якої є обов'язок відшкодування шкоди. Показовою досліджуваному аспекті є справа «Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua» [31], у якій Суд визнав відповідальність держави за незаконне застосування сили та втручання у внутрішні справи іншої держави, прямо вказавши на наявність обов'язку репарації, навіть якщо конкретний механізм її реалізації не був визначений у резолютивній частині рішення.

Аналогічний підхід простежується у справі «Armed Activities on the Territory of the Congo» [32], де Міжнародний Суд ООН не лише констатував порушення суверенітету та норм МГП, а й прямо визнав за постраждалою державою право на репарацію. Характерно, що Суд відокремив питання встановлення відповідальності від питання конкретного обсягу та форми відшкодування шкоди, що, з одного боку, підкреслює об'єктивний характер відповідальності, а з іншого – знову ж таки, демонструє інституційну стриманість Суду у деталізації репараційних механізмів.

Особливу увагу заслуговує практика Суду щодо розмежування порушень зобов'язань міждержавного характеру та зобов'язань «erga omnes». Так, у своїх рішеннях Міжнародний Суд неодноразово наголошував, що порушення основоположних норм міжнародного права, зокрема заборони агресії, має наслідки, що виходять за межі двосторонніх відносин між державами («Belgium v. Spain») [33]. Означене має безпосереднє значення для теорії відшкодування шкоди, оскільки підкреслює, що репарації у випадку війни не можуть розглядатися виключно як питання двосто-

роннього врегулювання, а повинні вписуватися у ширший контекст захисту міжнародного правопорядку та колективних інтересів міжнародного співтовариства.

Водночас судова практика Міжнародного Суду ООН виявляє і суттєві обмеження існуючої моделі. Суд, як правило, уникає детального аналізу індивідуальної шкоди та не формує процесуальних механізмів прямого доступу потерпілих осіб до репарацій, що зумовлює збереження державоцентричної логіки відповідальності.

Узагальнюючи, слід зазначити, що історія механізму відшкодування шкоди, заподіяної війною, демонструє його поступову еволюцію від морально-філософських уявлень про справедливість до нормативно-інституційної форми реалізації відповідальності, інтегрованої у систему міжнародно-правової відповідальності держав.

Зокрема, історичний досвід зарубіжних країн підтверджує, що правове значення репарацій змінювалося залежно від панівної теоретичної парадигми. У період домінування суверенітетно-позитивістського підходу відшкодування шкоди фактично зводилося до політично обумовлених контрибуцій, які не мали чіткої правової природи та не спиралися на принцип протиправності. Натомість із розвитком кодифікованого МГП та формуванням доктрини заборони агресії відшкодування шкоди поступово набуло ознак юридичного обов'язку, що впливає з порушення імперативних норм міжнародного права.

Разом з тим, сучасна концепція відшкодування шкоди війною не може бути зведена ані до цивільно-правової моделі компенсації, ані до санкційного механізму міжнародного примусу. Своєю чергою, її правова природа поєднує елементи відповідальності, відновлення та захисту публічних інтересів міжнародного співтовариства. Саме в цьому аспекті відшкодування шкоди слід розглядати як *самостійний інститут публічного міжнародного права*, що має на меті не лише компенсацію матеріальних втрат, але й відновлення нормативної цілісності міжнародного правопорядку, порушеного актом агресії.

В той же час, аналіз практики Міжнародного Суду ООН підтверджує, що принцип повної репарації є ustalеним доктринальним та юриспруденційним стандартом міжнародного права. Суд, визнаючи відповідальність держави та наявність обов'язку відшкодування шкоди, здебільшого утримується від конкретизації форм, обсягів і процедур компенсації, що фактично переносить реалізацію репарацій у політико-дипломатичну площину.

Під час дослідження виявлена інституційно-нормативна невідповідність між державоцентричною моделлю міжнародної відповідальності та людиноцентричною природою воєнної шкоди. Хоча держава залишається основним суб'єктом міжнародно-правової відповідальності, фактичними носіями втрат унаслідок війни є *індивіди, соціальні групи та локальні спільноти*. Вочевидь, невизнання цього факту без належної зміни інституційних механізмів відшкодування призводить до фрагментації компенсаційних практик і вибіркості правового захисту. Відтак людиноцентричний підхід до репарацій не може обмежуватися декларативним розширенням кола бенефіціарів, а потребує концептуального перегляду самої логіки міжнародно-правової відповідальності за війну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бараненко Д.В., Русін Р.М. Воєнні репарації Російської Федерації Україні за екоцид та геноцид: правові реалії та досвід минулого. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика». 2023. Т.1. Вип. 76. С. 9-12. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.1>
2. Вакулєнко Є.В. Особливості відшкодування шкоди, завданої військовою агресією. С. 21-28. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5d004d44-230f-4b23-8752-e82b25d9538e/content>
3. Ветров І., Гамула І. Формування репараційних претензій до країн-агресорів у ході війни за незалежність України. *Післявоєнний світ: люди, проблеми, цінності*: зб. мат. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конфер., м. Київ, 15 квітня 2022 р. Київ, 2022. С. 15-17.
4. Крижанівський Д.О. Репарації в системі міжнародно-правової відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2024. №71. С. 110-113. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.71.21>
5. Махінчук В.М. Від репарацій та контрибуцій до нових засад щодо компенсації шкоди, завданої внаслідок військової агресії РФ проти України. *Юридична Україна*. 2022. № 4. С. 6-25 DOI: [https://doi.org/10.37749/2308-9636-2022-4\(232\)-1](https://doi.org/10.37749/2308-9636-2022-4(232)-1)

6. Міщук І.В. Політично-правові аспекти отримання повоєнних репарацій за злочини екоциду, вчинені російською федерацією на території України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород, 2024. Т. 2. Вип. 81. С. 29-34. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.4>
7. Пинда Н.Т. Особливості відшкодування шкоди, заподіяної державі в період I та II Світових воєн. *Міжгалузеві диспути: динаміка та розвиток сучасних наукових досліджень*: збірник наукових праць з матеріалами VI Міжнародної наукової конференції, м. Херсон, 23 серпня, 2024 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2024. С. 68-74.
8. Хмеленко Я.О. Еволюція концепції репарацій у міжнародному праві після Першої та Другої Світових війн. *Часопис Київського університету права*. 2024. №3. С. 137-141. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2024.24>
9. Ameer A.N. Whose war is it anyway? Proportionate reparations in wars of aggression. *International Review of the Red Cross*. 2024. №106 (927). P. 1202-1221. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1816383124000249>
10. Ferstman C. International Organizations and the Fight for Accountability: The Remedies Gap. *Oxford University Press*. 2017. 234 p.
11. Moffett L. Reparations in Contemporary International Law, Reparations and War: Finding Balance in Repairing the Past. *Oxford Academic*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780192865588.003.0005>
12. Subotić J. The Transformation of International Transitional Justice Advocacy. *International Journal of Transitional Justice*. Vol. 6. Iss. 1. P. 106-125. DOI: <https://doi.org/10.1093/ijtl/ijr036>
13. Бехруз Х.Н. Поняття війни у міжнародному праві: проблеми концептуалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №2. С. 558-561. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/132>
14. Шрамко С.С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія: Право. Вип. 84. Ч. 4. С. 371-376. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.51>
15. Яворська Л.Л. Правові засади механізми відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України. *Право і суспільство*. 2025. №2. С. 578-588. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.78>
16. Atkins J.W. Cicero on the Justice of War. In: Gilbert N., Graver M., McConnell S., eds. *Power and Persuasion in Cicero's Philosophy*. *Cambridge University Press*. 2023. P. 170-204.
17. Reichberg G.M. Aquinas' moral typology of peace and war. *The Review of Metaphysics*. 2011. Vol. 64. Iss. 3. P. 467-487.
18. Grotius H. The Law of War and Peace: In Three Books (1625). Trans. by Francis W. Kelsey with the collaboration of Arthur E. R. Boak, Henry A. Sanders, Jesse S. Reeves and Herbert F. Wright. *Lonang Institute*. 2003. 575 p.
19. Vattel E. The Law of Nations, or, Principles of the Law of Nature, Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns, with Three Early Essays on the Origin and Nature of Natural Law and on Luxury. / Ed. by B. Kapossy and R. Whatmore. Indianapolis: *Liberty Fund*, 2008. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/whatmore-the-law-of-nations-lf-ed>
20. Osiander A. Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth. *International Organization*. 2001. Vol. 55. Iss. 2. P. 251-287.
21. Barker J. The Different Forms of Reparation: Compensation, in James Crawford, and others (eds.). *The Law of International Responsibility*. *Oxford Commentaries on International Law*. 2010. DOI: <https://doi.org/10.1093/law/9780199296972.003.0053>
22. Oppenheim L. International Law, A Treatise. *Logmans, Green, and co*. 1905. Vol. 1-2. URL: <https://archive.org/details/internationallaw12oppe>
23. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land of 18.10.1907. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907>
24. The Treaty of Versailles of 28.06.1919. URL: <https://en.chateauversailles.fr/discover/history/key-dates/treaty-versailles-1919>
25. Keynes J.M. The Economic Consequences of the Peace. 2005. URL: <http://www.gutenberg.org/ebooks/15776>
26. The Economic Consequences of the Peace by John Maynard Keynes, 1919. *Marshall Library*. URL: <https://www.marshall.econ.cam.ac.uk/archives/economic-consequences-of-the-peace>
27. Nuremberg Principles. *International Nuremberg Principles Academy*. URL: <https://www.nurembergacademy.org/about-us/nuremberg-principles>
28. Justice for Uncompensated Survivors Today (JUST) Act Report: Germany. URL: <https://www.state.gov/reports/just-act-report-to-congress/germany>
29. Rigaux F. Hans Kelsen on International Law. *European Journal of International Law*. 1998. Vol. 9. Iss. 2. P. 325-343.
30. Factory at Chorzów. *Permanent Court of International Justice*. Judgement of 13.09.1928. URL: <https://jusmundi.com/en/document/decision/en-factory-at-chorzow-merits-judgment-thursday-13th-september-1928>
31. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Judgement of 1986. URL: <https://www.icj-cij.org/case/70>
32. Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda). Judgement of 2005. URL: <https://www.icj-cij.org/case/116>
33. Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain). Judgement of 1970. URL: <https://www.icj-cij.org/case/50>

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.10.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.11.2025
 Дата публікації: 28.11.2025